

Makale Geliş | Received: 25.02.2022
Makale Kabul | Accepted: 30.09.2023
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.09.2023
DOI: 10.20981/kaygi.1256428

Hikmet ÜNLÜ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Ankara, TR
Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Ankara, TR.
ORCID: 0000-0003-1391-8059
hikmetunlu@hacettepe.edu.tr

Brentano'da *Wahrheit* Kavramı

Öz: Felsefenin temel kavramlarını irdelediği çalışmalarına hep Aristoteles'in konu hakkındaki düşüncelerini aktararak başlayan Brentano *Wahrheit* kavramını incelediği eserlerine de hep Aristoteles'in ἀλήθεια kavramını tartışarak başlamıştır. Öte yandan, Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine yorumları zaman içinde değişip farklı bir kimliğe bürünmüş, erken dönem ve geç dönem Brentano Aristoteles'in *Metafizik* IX.10'daki sözlerini bambaşka bakış açılarıyla yorumlamıştır. Hem erken dönem hem de geç dönem Brentano'nun *Metafizik* IX.10 üzerine yorumlarında benzer hatalara düşüldüğünü göstermeyi hedefleyen bu çalışmada Brentano'nun hiçbir zaman Aristoteles'in söz konusu pasajlardaki temel derdini anlayamadığı, Aristoteles felsefesi bağlamında "basitlerin" ya da "bölünemeyenlerin" düşünülmesinin (ἡ τῶν ἀδιαίρετων νόησις) bir nelik araştırması olduğunu göremediği savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Brentano, Aristoteles, Doğruluk, Hakikat, *Aletheia*.

Brentano's Concept of *Wahrheit*

Abstract: As Brentano's various works on the fundamental concepts of philosophy always feature an analysis of their Aristotelian counterparts, it is typical for his works on truth to involve a detailed exposition of Aristotle's concept of ἀλήθεια. Because the early and the late Brentano approach the text of *Metaphysics* IX.10 from very different perspectives, however, Brentano's interpretation of Aristotle's concept of ἀλήθεια can be said to have developed in the course of his life. In this paper, I try to show that the early and the late Brentano are likewise mistaken in their interpretation of Aristotle and that neither interpretation of Aristotle's account of truth gets to the heart of the philosophical import of *Metaphysics* IX.10, in which text Aristotle's main point is that the thinking of

“simples” or “indivisibles” (ἡ τῶν ἀδιαίρετων νόησις) concerns none other than the intuition of essences.

Keywords: Brentano, Aristotle, Correctness, Truth, *Aletheia*.

Giriş

Biri Husserl'in hocası diğeri öğrencisi olan Brentano ve Heidegger oldukça etkilendikleri Aristoteles felsefesine apayrı bakış açılarından yaklaşmışlardır. Erken dönem fenomenolojinin bu iki önemli filozofundan Heidegger'in Aristoteles yorumları çokça incelenmiş olsa da Brentano'nun yorumları nispeten görmezden gelinmiştir. Bu yazıda Brentano'nun *Wahrheit* kavramını ve kendisinin Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine yorumlarını inceleyerek söz konusu eksikliği kısmen de olsa giderip bu bağlamda Aristoteles metinlerinde rastladığımız kimi kavramsal ayrımları da irdelemeye ve netleştirmeye çalışacağız.¹

Günümüzde Aristoteles'in nasıl yorumlanması gerektiği konusunda bambaşka yaklaşımlar söz konusu olup bunun en çarpıcı örneklerden biri de çağdaş felsefecilerin Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine çalışmaları olmuştur. Özetle, bazıları bu kavramı önermelerde, diğerleri ise önerme dışında aramıştır.² Hatta buna mukabil, birinciler bu kavramı “doğruluk” olarak, berikilerse “hakikat” olarak yorumlamıştır. Brentano'ya göre birinciler haklı, berikiler hatalıdır; zira

¹Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine yorumlarına odaklanmış iki çalışma bulunmaktadır; bunlardan biri Werner Sauer'in “Being as the True: From Aristotle to Brentano” başlıklı kitap bölümü, diğeri ise Ion Tănăsescu'nun “Categorical Relations as Truth-Makers in Franz Brentano's Dissertation” başlıklı makalesidir. Daha genel olarak ise Brentano'nun *Wahrheit* kavramı Jan Srzednicki'nin *Franz Brentano's Analysis of Truth* adlı kitabında ayrıntılı bir biçimde incelenmiş olup bahsi geçen konu hakkında birçok makale ya da kitap bölümü de yer almaktadır; örneğin bkz. Johannes Brandl, “Brentano on Truth”; Susan Krantz, “Brentano's Revision of the Correspondence Theory”; Charles Parsons, “Brentano on Judgment and Truth”. Ne var ki genelde analitik felsefeye yakın çevreler tarafından yürütülmüş olan bu çalışmalar Brentano'nun fenomenoloji geleneğindeki yeri ve önemini açığa çıkarmaktan uzaktır ki tam da bu noktada David Farrell Krell'in “On the Manifold Meaning of *Aletheia*: Brentano, Aristotle, Heidegger” başlıklı makalesi bir istisna olarak gösterilebilir; nitekim Krell bu önemli yazısında Brentano'nun görüşlerinin Husserl ve Heidegger üzerindeki etkilerini incelemiştir.

²Birincilere örnek olarak David Charles ve Michail Peramatzis'in birlikte yazmış oldukları “Aristotle on Truth-Bearers” adlı makaleyi (Charles ve Peramatzis 2016: 101-141), ikincilere örnek olarak ise Edward Halper'in *One and Many in Aristotle's Metaphysics: The Central Books* başlıklı kitabının Aristoteles'in ἀλήθεια kavramının tartışıldığı bölümünü gösterebiliriz (Halper 2005: 216-226).

Brentano'ya göre de ἀλήθεια kavramı ilk ve asıl anlamıyla “yargıların gerçeklikle uyuşumu” olarak anlaşılmalıdır.

Hem doktora hem de habilitasyon tezi Aristoteles felsefesi üzerine olan Brentano hayatı boyunca Aristoteles metinleri üzerine kafa yormuş, kimi zaman – özellikle de hayatının son dönemlerinde– Aristoteles'i eleştirse de hiçbir zaman onun felsefesinden tam anlamıyla kopmamıştır. Neredeyse tüm eserlerinde Aristoteles metinlerini yorumlayan Brentano'nun amacı elbette Aristoteles'in nasıl anlaşılması gerektiğini göstererek felsefe tarihine bir katkıda bulunmak değildir. Hatta konumuz özelinde de Brentano'nun amacı Aristoteles'in ἀλήθεια kavramını yorumlamak değil, daha ziyade kendi *Wahrheit* kavramını geliştirmektir. O hâlde felsefenin temel kavramları üzerine yazılarına hep Aristoteles'in konu hakkındaki düşüncelerini aktararak başlayan Brentano'nun *Wahrheit* kavramını irdelediği çalışmalarına da Aristoteles'in ἀλήθεια kavramını inceleyerek başlaması ayrıksı bir tutum değildir.

Bu yazının sonraki bölümlerinde açıklanacağı üzere Brentano'ya göre *Wahrheit* kavramı öncelikle “düşünme” ile “şeyler” arasındaki uyuşumu nitelemeye yarar. Biz bu yazıda hem bu uyuşum ilişkisini açmaya hem de bu bağlamda erken dönem Brentano'nun görüşlerini geç dönem Brentano'nun görüşleriyle karşılaştırmaya çalışacağız. Ancak böyle bir incelemeye girişmeden önce bazı terimsel ayrımlara değinmemiz yerinde olacaktır. Zira bu yazının odaklanmaya çalıştığı kavram felsefe tarihi boyunca ikili bir yapı üzerinden açıklanagelmiştir. Örneğin tıpkı Türkçede “doğruluk” ve “hakikat” gibi sınırları tam olarak belli olmayan ve kimi zaman birbirleri yerine de kullanılabilen iki sözcük bulunduğu gibi diğer dillerde de benzer bir kavram ikiliği yer aldığı görülmektedir (örneğin *correct/true, richtig/wahr*). Bu bağlamda şunu sormalı: tüm bunlar eş anlamlı sözcükler mi yoksa aralarında bir ayrım güdülebilir mi? Eğer ikincisi geçerliyse, yani söz gelimi eğer doğruluk ile hakikat arasında kavramsal bir ayrıma gidilebiliyorsa şunu da sormalı: doğrulukla hakikatin nasıl bir ilişkisi vardır?

Bu çalışma kapsamında bahsi geçen soruları etraflıca yanıtlamamız mümkün olmasa da yukarıdaki kavramsal ayrıma değinmeden ilerlememiz de yersiz olacaktır. Öncelikle şu noktaya dikkat çekebiliriz: Brentano'nun düşüncelerini açıklayacağımız ve kimi zaman eleştireceğimiz bu yazının son bölümüne değin doğruluk ile hakikat arasında kavramsal bir ayrım güdülmeyeceği için hangi bağlamda hangi kavramın kullanıldığı (ya da kullanılması gerektiği) konusundaki muğlaklık da giderilmemiş olacak. Hatta bu bölümlerde “doğruluk” ve “hakikat” sözcüklerinden rastgele yararlanmak yerine olabildiğince nötr bir terminoloji kullanmaya, yani Aristoteles'ten bahsederken ἀλήθεια, Brentano'dan bahsederken ise *Wahrheit* sözcüklerini kullanmaya gayret edeceğiz. Yine de Türkçe bir terim kullanılması gereken pasajlarda (özellikle de Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramını her şeyden önce yargılarda araması nedeniyle) daha çok “doğruluk” sözcüğünden yararlanacağız. Yazının son bölümünde ise bizzat doğruluk ile hakikat arasındaki ayrıma değinecek ve böyle bir ayrımın tam olarak neye dayandığını düşünmeye çalışacağız.³

1. Erken Dönem Brentano'da *Wahrheit* Kavramı

Brentano'nun henüz 24 yaşındayken, yani 1862 yılında yazdığı ve genç Heidegger'i de oldukça etkilemiş olan doktora tezi (*Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles*) Aristoteles'te varolanın anlamlarını inceler. Hatta söz konusu tezin dört ana bölümü tam da Aristoteles'te varolanın dört ana anlamına denk düşer. Genç Brentano, bu eserinde önce ilineksel varolanı, sonra

³ Burada bir şerh düşmek yerinde olacaktır; Brentano –özellikle de hayatının son dönemlerinde– *Wahrheit* kavramını *Evidenz* kavramıyla ilişkisi içinde ele alsa da Aristoteles'in doğruluk anlayışını yorumladığı metinlerinde *Evidenz* kavramına başvurmadığı için beriki kavramın çözümlemesi bu yazının kapsamı dışındadır. Aslında bana göre Brentano tam da Aristoteles felsefesinden uzaklaştığını sandığı son yıllarında Aristoteles felsefesine yaklaşmaktadır; ne var ki böyle bir savın temellendirilmesi bambaşka bir çalışma gerektirecektir.

ἀλήθεια anlamında varolanı,⁴ ardından olanak/etkinlik anlamında varolanı,⁵ en sonunda ise kategoriler anlamında varolanı ele alır.⁶ Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine yorumunu açmak için biz de başta bu eserin üçüncü bölümünü ("Das ὄν ὡς ἀληθές, das seiende in der Bedeutung des Wahren") inceleyeceğiz (Brentano 1862: 21–39).

Şu soruyla başlamalı: ἀλήθεια'nın *locus*'u ya da diğer bir deyişle "mekânı" neresidir? Yani nerede aranmalıdır ἀλήθεια? Brentano'nun doktora tezinin ἀλήθεια kavramı üzerine olan bölümünün içerikli sayılabilecek ilk cümlesinde şu söylenir: Aristoteles'e göre doğruluk ve yanlışlık yalnızca yargılarda bulunur (Brentano 1862: 22).⁷ Bu hem Brentano'nun Aristoteles'i nasıl yorumladığı hem de Brentano'nun doğruluk kavramını nerede aradığı soruları hakkında önemli bir ipucu verir. Doğruluk ve yanlışlık kavramının *locus*'u yargılardır (*Urtheil* ya da yeni yazımla *Urteil*)⁸ ve o hâlde "doğru" ve "yanlış" da her şeyden önce yargıları nitelemeye yarar.⁹ Brentano'nun Aristoteles okumasına göre doğruluk ve yanlışlık kavramlarının yargı dışındaki bağlamlardaki kullanımları (örneğin "yanlış bir adam" ifadesindeki kullanımı) ancak ilk ve asıl anlamından (*Wahrheit im ersten und eigentlichsten Sinne*) hareketle anlaşılabilir (Brentano 1862: 30). Öyleyse erken dönem Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine yorumunu açıklığa

⁴ Burada ἀλήθεια anlamında varolan yerine ὄν ὡς ἀληθές ya da *ens tanquam verum* (veya Brentano'nun kendi terimleriyle söyleyecek olursak *das seiende in der Bedeutung des Wahren*) ifadeleri de kullanılabilir.

⁵ Aristoteles'in *Metafizik IX*'da ayrıntılı bir biçimde incelediği δύναμις, ἐνέργεια ve ἐντελέχεια kavramlarının benim de büyük ölçüde katıldığım bir okuması için bkz. Yücefer 2017.

⁶ Söz konusu incelemede varolanın asıl anlamına en uzak anlamından başlanan ve varolanın (en azından Brentano'ya göre) asıl anlamına doğru uzanan bir sıra gözetildiği de gözden kaçırılmamalıdır.

⁷ Yineleyecek olursak, Brentano'ya göre doğruluk aslında bir *ilişkidir* ama burada kastedilen şudur: doğruluk ilişkisinin bir tarafında (yani öznellik tarafında) aklın ürettiği *yargılar* yer alır ve tam da bu nedenle "doğru" ve "yanlış"ın *locus*'unun yargılar olduğu söylenmiştir.

⁸ Bu çalışma boyunca Brentano'nun doktora tezinden yapılan alıntılar bağlamında eski Almanca yazım kuralları korunmuş (örneğin *Urtheil* ya da *Uebereinstimmung*), diğer bağlamlarda ise yeni yazım kurallarına uyulmuştur (örneğin *Urteil* ya da *Übereinstimmung*).

⁹ Burada bir parantez açıp Brentano'nun ruhsal fenomenleri (*psychische Phänomene*) üçe ayrıldığını da söylemeliyiz (Brentano 1971: 124): (i) tasarımlar (*Vorstellungen*), (ii) yargılar (*Urteile*), (iii) sevgi/nefret (*Liebe/Hass*); [ayrıca bkz. Karabük Kovanlıkaya 2018: 309.]

kavuşturmak için önce “doğru” ve “yanlış”ın *locus*’u, yani mekânı olduğu ileri sürülen *Urteil* kavramına daha yakından bakmalı.

İncelememize bu çalışma boyunca kullanacağımız bazı terimleri açarak başlayalım ve ilk olarak da “cümle” (ῥῆμα/λόγος, *Satz/Rede, sentence*) ile ne kastedildiğini anlamaya koyulalım. Platon da Aristoteles de sözcük-cümle ilişkisini genelde ὄνομα-λόγος çiftiyle ifade eder. “Sözcük”, “cümle”, “tasım”, “oran” ve daha nice anlama gelebilen λόγος sözcüğü “bir araya getirmek” ve “bütünlük kazandırmak” anlamlarına da gelebilen λέγειν fiilinden türemiştir. “Cümle” anlamındaki λόγος’un neyi bir araya getirdiği ise açıktır: Platon’un *Sophistes* diyalogunda en basit cümlenin bir isimle bir fiilin bileşiminden oluştuğu söylenir ve Elealı Yabancı’nın bu bağlamda verdiği en basit cümle örneği de “Theaitetos oturuyor” cümlesidir (263a). Öyleyse “uzun olmayan bir cümle” (μὴ μακρὸς ὁ λόγος), yani en basit cümle en azından bir isimle bir fiili bir araya getirmelidir. Aristoteles’e gelince, her cümle (λόγος) bir ifadedir (φάσις) ve anlamlıdır (σημαντικός) ama hepsi önerme cümlesi (λόγος ἀποφαντικός) değildir; örneğin dua da bir cümledir ama asla doğru veya yanlış olamaz (17a4). Platon ve Aristoteles’in mevcut bağlamdaki sözlerini toparlayacak olursak, bir cümle en azından bir isim ve bir fiilin anlamlı bir biçimde bir araya getirilmesi ile oluşur (çünkü örneğin “At, köpek, insan” diyerek bir cümle kurmuş olmayız) ve cümlelerin doğru ya da yanlış olabilenlerine de “önerme” denir.

Burada “önerme cümlesi” olarak aktardığım λόγος ἀποφαντικός ifadesi Almandada genelde *Aussage* terimiyle karşılanır. Ne var ki tam da bu sözcüğü *Urt(h)eil* olarak çeviren Brentano kimi felsefi metinlerde daha özel bir kullanımı olan *Urteil* kavramını *Aussage* kavramı ile eşanlamlı kılmıştır. Ben yazının bu bölümünde Brentano’yu anlattığım için ona uyararak Aristoteles’in λόγος ἀποφαντικός’unu “yargı” sözcüğüyle karşılayacağım. Bu adlandırmayı da göz önünde bulundurarak Brentano’nun aşağıdaki sözlerine kulak verelim:

Böylece Aristoteles bir yargı tanımı (*eine Definition des Urtheils*) vermek istediği *Yorum Üzerine* 4’te yargıları tam da doğruluk ve yanlışlığa sahip

olmaları üzerinden belirler. “Her cümle”, der Aristoteles, “bir önerme değildir, bu yalnızca doğru ya da yanlış [bir şey] söyleyen [cümlelerin] görevidir” (Brentano 1862: 23).¹⁰

Demek ki Brentano'ya göre *Urteil* kavramı ile kastedilen en az bir isimle bir fiilin anlamlı bir içimde bir araya getirilmesiyle oluşan yapıların, yani “cümle”lerin doğru ya da yanlış olabilenleridir. Burada *Urteil* kavramı üzerinde bu denli durulmasının nedeni Brentano'nun doğruluk ve yanlışlığı yargılarda araması, yani bunların yerini yargılar olarak görmesidir ki bu da Brentano'ya göre oldukça önemli bir konudur çünkü kendisi de Aristoteles'te “doğru” ve “yanlış” kavramlarının birçok farklı anlamda kullanıldığının farkında olarak bu çokanlamlılık içinde “doğru” ve “yanlış”ın *önde gelen* anlamını yakalamaya çalışmaktadır. Aslında gündelik dilde de yalnızca önerme ya da yargıların doğru/yanlış olduğunu söylemekle yetinmez, başka şeylerin de (örneğin “yanlış bir davranış” ifadesindeki gibi) doğru veya yanlış olabileceğini varsayarız. Keza Brentano'ya göre de asıl anlamda doğruluğun yanında ikincil anlamda doğruluk anlayışları bulunur ve tam da bu nedenle duyumsamanın, hayal gücünün, kavramların ve hatta şeylerin kendilerinin bile doğru veya yanlış olduğu söylenebilir.¹¹ Ne var ki yine Brentano'ya göre tüm bunlar ilk ve asıl anlamdaki doğruluğa dayanıp ancak ve ancak bu sayede (“analoji” ya da diğer adıyla “eğretileme” yoluyla) anlam kazanır:

Öte yandan ilk ve asıl anlamda doğruluğa yalnızca anlama yetisinin yargılarında yer olduğunun saptanması “doğruluk” ifadesinin ikincil bir anlamda ve eğretileme yoluyla duyusal doğamızın yetilerine, kavram oluşturma yetilerine ve hatta şeylerin kendilerine de uygulanabilme olasılığını dışlamaz. [...] “Doğruluk” ifadesi ilk olarak doğru yargıya yüklenir ve ancak daha sonra kavrama, duyusal temsile (*Sinnesvorstellung*) ve onunla yakın ilişki içinde olan dış nesnelere (*äußern Dinge*) doğru genişler (Brentano 1862: 30-31).

¹⁰ Bu çalışmada yer alan tüm çeviriler bana aittir; Brentano çevirileri için eserlerin Almanca asılları, Platon ve Aristoteles çevirileri için ise *Oxford Classical Texts* kapsamındaki Yunanca metin temel alınmıştır.

¹¹ Kuşkusuz Türkçe üzerinden düşünecek olursak bu bağlamların bazılarında “doğru” yerine “hakiki” (örneğin “hakiki altın”), “yanlış” yerine de “sahte” (örneğin “sahte para”) sözcüklerini kullanmak daha uygun olacaktır.

Diğer bir pasajda da Brentano'nun doğruluk kavramının iki temel anlamını şu sözlerle özetlediğini görürüz:

O hâlde doğru ve yanlış kavramları çokanlamlıdır: (i) İlk ve asıl anlamda doğruluk ve yanlış; bunlar yalnızca yargılarda bulunur. [...] (ii) Anlama yetisinin basit algısına, tanımlara ve duyulara ait olan doğru ve yanlış (Brentano 1862: 31).

Öyleyse biz de önce ilk ve asıl anlamda doğruluk ve yanlışlığı açmaya çalışalım. Brentano doğruluk ve yanlışlığın önde gelen anlamını incelerken şu sözleri kullanır:

Doğruluk, bilen tindedir (*im erkennenden Geiste*). Tin ise yalnızca yargıladığında doğruluğu bilir. Doğruluk eğer anlama yetisinin düşünülen şey ile uygunluğu (*Conformität*) ise bu şu demektir: anlama yetisi ancak edimsellik ile uygunluğunu yakaladığında (*seine Conformität mit der Wirklichkeit erfaßt*) doğruluğu bilir (Brentano 1862: 30).

Brentano kimi diğer pasajlarda da doğruluğun nasıl bir ilişki olduğunu açmaya çalışıp bu kavramın Aristoteles tarafından şöyle tanımlandığını söyler: “Doğruluk [Aristoteles'e] göre bilgi ile şeylerin uyuşumudur (*Die Wahrheit ist ihm die Uebereinstimmung der Erkenntniß mit der Sache*)” (Brentano 1862: 26). Başkaca söylenirse doğruluk/yanlışlık, bilgi ile dünyanın hâlinin uyuşma/uyuşmama ilişkisidir. Brentano'ya göre bu da aslında “düşünmek” ile “olmak” arasındaki bir ilişki (*Relation zwischen Denken und Sein*) olarak görülebilir (Brentano 1862: 28). Diğer bir ifadeyle, doğruluğu incelediğimizde aslında düşünme ile şeyler arasındaki uyma ya da uymama (*die Harmonie oder Disharmonie unseres Denkens mit den Dingen*) ilişkisini ele almış oluruz (Brentano 1862: 29). Yine başka bir pasajda ise Brentano doğruluğu “anlama yetisi” ile “şeylerin” uyuşumu (*die Uebereinstimmung des Verstandes mit der Sache*) olarak tanımlar (Brentano 1862: 28). Bu da insanın anlama yetisinin işlemleri (*die Operationen des menschlichen Verstandes*) olan evetleme ve değilme sayesinde mümkündür (Brentano 1862: 39). Demek ki anlama yetisi kavramları evetleme ya da değilme yoluyla sentezler ve böylece bir yargıda bulunur; bu yargının doğru olduğunu söyleyerek de dünyanın hâlinin yargıda iddia edilendeki gibi olduğunu ileri sürmüş oluruz.

Öte yandan Brentano'yu daha iyi anlamak için düşüncelerinin Aristotelesçi arka planını da açmalıyız. Öncelikle her cümle en az bir isim (örneğin "Theaitetos") ile bir fiilden (örneğin "oturmak") oluşur. Bildiri cümlelerinin (yani haber kipinde bir yükleme sahip olan cümlelerin) ayırıcı özelliği bir *iddiada* bulunmalarıdır ki bu da ismin nitelediği varolan ile fiilin nitelediği varolanın birbirine bağlanmış olduğu (Theaitetos oturuyor) ya da olmadığı (Theaitetos oturmuyor) iddiasıdır. Birinci tür cümlelerde evetleme (κατάφασις), ikinci tür cümlelerde ise değilleme (ἀπόφασις) söz konusudur. Evetlemede iki varolanın bir birlik içinde olduğunu ileri sürer ve isimle fiili bağlayarak da bu birliği dile dökmeye çalışırız. Aristoteles terimleriyle konuşacak olursak, "oturmak" bir "yapma"dır, yani ποιεῖν kategorisi altına giren bir varolandır. Bu "yapma" eylemi de tözsel bir varolan olan, yani bir insan olan Theaitetos'a yüklenir (κατηγορεῖσθαι); başkaca söylenirse öteki berikine bağlanır. Dil, (ruh dışında) birlik içinde olanları (ruh içinde) bağlamalıdır ki bu durumda da Theaitetos gerçekten oturuyorsa Theaitetos ile oturmayı düşüncede birbirine bağlamamız doğru olacaktır. Fakat Theaitetos'un oturmadığı bir durumda aynı cümle söylenirse, gerçekten birlik içinde olmayanları bir birlik içinde sunduğumuz için yanlışla düşmüş oluruz. Gerçekten birlik içinde olanları düşüncede bağlamak ya da ayrı olanları düşüncede ayırmak doğruya, bunların tersini yapmak ise yanlışla götürür.

Buraya değin Aristoteles metinlerine aykırı bir şey anlatılmamış olsa da bu anlatıların Aristoteles'in tüm "hakikatini" yansıtmadığı da söylenebilir. Fakat bu konuya geçmeden önce Brentano'nun Aristoteles yorumunu daha iyi anlamalı ve bunun için de yukarıda değinilen "uyuşum" ilişkisine daha yakından bakmalıyız.¹² Brentano doğruluk ilişkisini bir uygunluk (*Konformität*), uyuma (*Harmonie*) ya da uyuşum (*Übereinstimmung*) ilişkisi olarak nitelendiriyse de ne bu kavramların tam olarak ne anlama geldiğini belirlemeye ne de bu kavramlar arasında bir fark olup olmadığı konusunu açıklığa kavuşturmaya çabalamıştır. Söz konusu ilişkinin bir

¹² Yineleyecek olursak, burada Brentano tarafından kastedilen uyuşum ruh içinde üretilen *yargılar* ile ruh dışındaki *şeylerin* uyuşumudur.

tarafında tin (*Geist*), bilgi (*Erkenntnis*), anlama yetisi (*Verstand*) ya da düşünme (*Denken*); diğer tarafında ise edimsellik (*Wirklichkeit*), şeyler (*Sache, Dinge*) ya da olmak (*Sein*) yer alır.¹³ Başkaca söylenirse, burada söz konusu olan ruh (*ψυχή*) ile şeyler (*πράγματα*) arasında bir ilişkidir ki bu da ruhta ve hatta daha özel olarak ruhun düşünebilen yanında üretilen yargılar ile ruh dışındaki şeylerin ilişkilimidir. Daha kesin bir ifadeyle, Brentano'ya göre tinin (*Geist*), düşünmenin (*Denken*), bilginin (*Erkenntnis*) ve anlama yetisinin (*Verstand*) üretimi olan yargılar ile asıl anlamda olan (*Sein*), yani ruh dışında bir gerçekliği bulunan (*Wirklichkeit*) şeyler (*Sache, Dinge*) arasında bir öznellik-nesnellik ilişkileniimi bulunur. Tinden bağımsız varolan şeyler (*die Dinge außerhalb des Geistes*) ancak anlama yetimizin evetleme ve değilleme yoluyla bir yargıda bulunması sayesinde bir doğruluk ilişkisine dahil edilebilir. Demek ki doğruluk ve yanlışlık şeylerin kendisinde değil, anlama yetisindedir. Evet, der Brentano, kimi Aristoteles metinlerinde şeylerin kendisinde de doğruluk olduğu yönünde ifadeler yer alır; ne var ki burada olsa olsa ikincil ve eğretilme yoluyla (*in secundärer und analoger Weise*) geliştirilmiş bir doğruluk anlayışı söz konusu olabilir (Brentano 1862: 30).

Metafizik'in altıncı kitabında doğruluğun ve yanlışlığın şeylerin içinde (*ἐν τοῖς πράγμασιν*) olmadığı, “gidimli akıl” yetisinde (*ἐν διανοίᾳ*) olduğu belirtilir (1027b25–27). İşte şeylerin içinde olmayan ve gidimli akılda olan bu doğruluk anlayışı Brentano'ya göre ilk ve asıl anlamdaki doğruluk kavramına denk düşer. Ne var ki Aristoteles bu sözünden hemen sonra “basitler” hakkındaki doğruluğun dolaylı düşünme yetisinde de olmadığını ekler (1027b27–28). Bu da Brentano'ya göre ikincil ve eğretilme yoluyla ulaşılabilecek bir doğruluk anlayışıdır. Kısacası Brentano için hangi doğruluk anlayışının birincil, hangisinin ikincil olduğu oldukça önemlidir. Brentano açısından bakacak olursak, ilk ve asıl anlamdaki doğruluk yargılardaki doğruluktur ve bunun dışında kalan doğruluk anlayışları da buradan

¹³ Burada belki de en şaşırtıcı nokta bunca farklı terime başvurmadan çekinmeyen Brentano'nun yine de bazı temel ayrımları yapamamış olmasıdır ki yazının son bölümlerinde bu konu etraflıca tartışılacaktır.

hareketle ve sonradan türetilmiş olmalıdır. Nasıl ki önce bedene “sağlıklı” diyor, sonra ise benzetme yoluyla “sağlıklı bir kahvaltı” ya da “sağlıklı bir demokrasi” diyorsak; yine aynı şekilde önce yargılara “doğru” der ve ancak buradan hareketle doğruluk kavramını yargı dışındaki bağlamlara genişletebiliriz.¹⁴ Aristoteles’in *Metafizik*'te “sağlıklı” kelimesinin çokanlamlılığını tartışırken bu kavrama ancak bir “görelilik” (πρὸς ἕν) atfedilebileceğini söylediği satırları hatırlatan Brentano aynı şekilde “doğru”nun da ancak görelilikte sahip olan çokanlamlı bir sözcük olduğunu ve tüm bu anlamlar içinde önde gelen anlamın da yargılardaki doğruluk olduğunu ileri sürer (Brentano 1862: 30) ki burada kastedilen de bir ilişki, yani aklın ürettiği *yargılar* ile dış dünyadaki *şeylerin* ilişkisidir.

Brentano'nun doktora tezinde sunulan doğruluk anlayışının incelenmesine bir nokta koymadan önce son olarak şuna da değinmeli: Brentano'ya göre Aristoteles felsefesinde “doğruluk anlamında varolan” (ὄν ὡς ἀληθές) ile kastedilen *das Sein der Copula* (ya da İngilizcesiyle söyleyecek olursak *the “is” of predication*), yani “Sokrates beyazdır” derkenki “-dır” koşacıdır (Brentano 1862: 37). Brentano'ya göre bu da ilk felsefenin değil mantığın konusudur ki Brentano daha da ileri giderek mantığın *das Sein der Copula* dışında başka hiçbir nesnesi olmadığını söyler (Brentano 1862: 39). Yine Brentano'ya göre mantığın nesnelere hiçbir şekilde tin dışında bir varlığı bulunmaz (Brentano 1862: 39). Öyleyse varolanın bu anlamı (yani ὄν ὡς ἀληθές ve az önce değinildiği üzere Brentano'ya göre burada asıl kastedilen de *das Sein der Copula*'dır) ilk felsefede değil mantıkta ve hatta Aristoteles özelinde konuşacak olursak da *Organon*'da incelenen bir konu olmalıdır. Brentano, Aristoteles'in tam da bu nedenle aslında mantığın konusu olan “doğruluk anlamındaki varolan”ı ilk felsefenin kapsamının dışında tuttuğunu ileri sürüp şöyle yazar: “[...] ve bu nedenle salt biçimsel bir bilim olan mantık, felsefenin ‘gerçek’ olan diğer parçalarından ayrılmıştır” (Brentano 1862: 39).

¹⁴ Krell bu durumu şöyle özetler: “Dolayısıyla Brentano'ya göre yargı ya da yüklemleme ‘doğru’nun tüm analogik anlamlarının (*aisthesis*, *phantasia* ya da *pragmata*) meyl ettiği *terminus* olarak anlaşılmalıdır” (Krell 1975: 85).

İleride görüleceği üzere, asıl anlamdaki doğruluğu yargılarda arayıp ilk felsefenin kapsamı dışında tutmaya çalışan genç Brentano hayatının daha sonraki bir döneminde bazı konularda fikrini değiştirirse de *Wahrheit* kavramını yine Aristoteles'in ἀλήθεια kavramına dayandırmış ve doğruluğun asıl yerini de yine yargılar (ya da daha kesin bir ifadeyle yargıların gerçeklikle ilişkisi) olarak görmüştür. Biz de metnin geri kalan bölümlerinde hem Brentano'nun görüşlerindeki kısmi değişimin izini sürmeye hem de bu değişime rağmen bu filozofun hayatının hiçbir döneminde ἀλήθεια ve *Wahrheit* kavramlarının asıl yerinin *bir şeyin başka bir şeye yüklenmesiyle* (τι κατά τινος) oluşturulan yargılar olduğu yönündeki düşüncesinin sakıncalarını fark edemediğini göstermeye çalışacağız.

2. Geç Dönem Brentano'da *Wahrheit* Kavramı

Önceki bölümde Brentano'nun 1862'de (yani henüz 24 yaşındayken) yazmış olduğu doktora tezinin Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine bölümünü tartıştık. Şimdi ise Brentano'nun 1889'da, yani 27 sene sonra (51 yaşındayken) yapmış olduğu "Über den Begriff der Wahrheit" başlıklı sunumu inceleyeceğiz.¹⁵ Aslında aradan geçen çokça seneye rağmen bu sunumun da başında önceki bölümde çokça değinmiş olduğumuz bir nokta vurgulanmaktadır: Aristoteles'e göre doğruluğun birçok anlamı olsa da tüm bu anlamların önde geleni yargılara dair doğruluktur (Brentano 1930: 6). Fakat artık tüm felsefe tarihi boyunca doğruluk kavramının izini sürmeye çalışan Brentano yalnızca Aristoteles'in doğruluk anlayışını değil Aquinas, Kant ve diğer bazı filozofların konu üzerine düşüncelerini de tartışır. Ne var ki Brentano'ya göre Aristoteles'in doğruluk anlayışı Aristoteles sonrası filozoflarca da kabul görmeye devam etmiştir; nitekim ne erken dönem modern felsefenin başında yaşanan Kartezyen Devrim ne Kant'ın kendi felsefesine atfettiği Kopernik Devrimi

¹⁵ Brentano'nun 1889'da yapmış olduğu bu sunumun dayandığı metin *Wahrheit und Evidenz* başlıklı (Brentano'nun *Wahrheit* kavramı üzerine çeşitli yazılarının derlendiği) kitapta bir bölüm olarak yer almaktadır (Brentano 1930: 3-29).

farklı bir doğruluk anlayışını da beraberinde getirmeyi başarmıştır.¹⁶ Sözün kısası, Brentano'ya göre Aristoteles'in doğruluk anlayışı felsefe tarihinde yaşanmış olan tüm çalkantılara rağmen süregelmiştir.

Brentano'nun birazdan inceleyeceğimiz eserinde öne çıkan iki nokta olduğunu söyleyebiliriz: bunlardan biri Brentano'nun Aristoteles'in doğruluk anlayışının Orta Çağ'da, Descartes'ta, Kant'ta ve hatta tüm felsefe tarihi boyunca süregeldiği yönündeki savı, diğeri de Brentano'nun Aristoteles'in doğruluk anlayışında bazı sakıncalar olduğu yönündeki görüşü. Şimdi bu iki noktayı sırasıyla ele alalım.

Geç dönem Brentano'nun endişelerinden biri Descartes ve Kant gibi felsefede bir devrim yaşattığı ileri sürülen filozofların (tam da bu nedenle) doğruluk kavramını da artık başka bir biçimde anlamaya başladıkları yönündeki savdır. Orta Çağ filozofları hakkında ise böyle bir iddia bulunmadığından Brentano Aristoteles'in doğruluk anlayışının Orta Çağ'da da sürdüğünü söylemekle yetinir: "Orta Çağ [filozofları] da asıl anlamdaki doğru ve yanlışın yargıda bulunduğunu söyler ve doğruluğu '*adaequatio rei et intellectus*' olarak tanımlar" (Brentano 1930: 9).¹⁷ Kartezyen devrimin doğruluk kavramına etkisi daha çetrefili bir konu olsa da Brentano bu noktanın üzerinde de fazla durmaz. Aristoteles'in doğruluk anlayışının erken dönem modern felsefede de geçerliliğini yitirmediğini savunan Brentano bu iddiasını Antoine Arnauld'nun *Port-Royal Mantığı*'ndan kısa bir alıntıyla destekleyip doğruluğun bu dönemde de "yargıların gerçeklikle uyuşumu" olarak görüldüğünü ileri sürer (Brentano 1930: 9). Keza Kant'ın devriminin eski doğruluk anlayışlarını

¹⁶ Kant'ın kendi felsefesine atfettiği "devrim" in hangi biçimlerde anlaşılabilceği için bkz. Kerszberg 1989.

¹⁷ Brentano'nun daha önce "şeyler", yani Aristoteles'teki πράγματα için *Dinge* ve *Sache* gibi kavramlardan yararlandığını anımsayacak olursak burada da bunların yerini Latincedeki *res* kavramının aldığını söyleyebiliriz. Elbette önceki sayfalarda bunların görelî kavramları (yani *Wahrheit* ilişkisinin öznellik tarafındaki muadilleri) olarak da tinden (*Geist*), düşünmeden (*Denken*), bilgidenden (*Erkenntnis*) ve anlama yetisinden (*Verstand*) bahsedilmişti ve şimdi de Latincedeki *intellectus* kavramının bunların yerine geçtiğini görüyoruz ki bu durumda Orta Çağ filozoflarına göre doğruluk *res* ile *intellectus* arasındaki bir ilişki olmalıdır ve bu da (iddia edilene göre) Aristoteles'in konu hakkındaki görüşüne uymaktadır.

da devirdiğini öne süren Windelband gibi bazı filozoflara karşı Brentano *Saf Aklın Eleştirisi*'nden yaptığı birçok alıntıyı dayanak göstererek Kant'ın da (temelleri Aristoteles'e dayanan) geleneksel doğruluk anlayışını kabul ettiğini savunmuştur (Brentano 1930: 9–15).

Toparlayacak olursak, Brentano'ya göre Aristoteles felsefesinde rastladığımız doğruluk anlayışı felsefe tarihi boyunca kabul görmeye devam etmiştir. Öte yandan, Brentano'ya göre Aristoteles'in yargı anlayışının yetersizliklerinden (*Unvollkommenheiten seiner Auffassung vom Urteile*) de bahsedilmelidir (Brentano 1930: 18) ki bu yetersizliklerden bazıları birkaç ufak düzeltmeyle giderilebilse de bazıları için daha kökten bir değişim gerekecektir. Bunları açmadan önce Brentano'nun (hayatının bu döneminde) Aristoteles'in yargı anlayışını nasıl özetlediğine bakalım:

Aristoteles *Yorum Üzerine*'de yargının kavramların bileşimi (συμπλοκή τῶν νοημάτων), bir araya getirilmesi (σύνθεσις) olduğunu belirtir. Bu da yargıya varıldığında gerçek bir şeyin gerçek bir şeyle bağlı olduğu, bir olduğu ya da gerçek bir şeyin gerçek bir şeyden ayrı olduğu, ayrılmış olduğu anlamına gelir (Brentano 1930: 18).

Brentano'ya göre ancak ve ancak “gerçekliği varsayılan şeyler” kavramı üzerinden anlaşılabilir bu yargı anlayışı tam da bu nedenle hatalıdır. Brentano şu örneği verir: “Kedi köpektir” yargısının yanlış olması için gerçekten varolan bir kedi ya da gerçekten varolan bir köpek gerekmez; örneğin dünyada hiçbir kedi ya da köpek kalmasa da söz konusu yargı yanlış kalacaktır (Brentano 1930: 19). Bu örnek bağlamında evetleme içeren bir yargının yanlışlığı söz konusudur. Brentano'ya göre Aristoteles evetleme içeren bir yargının yanlışlığını açıklarken bileşik olmayan gerçek şeylerin bileşik sunulmasından bahseder ama yine Brentano'ya göre bahsi geçen şeyler gerçek olmasaydı bile böyle bir yargı pekâlâ yanlış olabilir. Brentano bu iddiasını temellendirmek için şöyle bir farklı örneğe başvurur. Brentano'ya göre piyanonun ortasındaki Do notasını birinci oktavdaki La notasıyla özdeşleştirmemiz de yirminci oktavdaki La notasıyla özdeşleştirmemiz de hatalıdır ve bu iki hata

oldukça benzerdir (Brentano 1930: 19).¹⁸ Ne var ki birinci oktavdaki La notası gerçek, yirminci oktavdaki La notası ise tamamen hayalidir (yirminci oktavdaki notalar insan kulağının duyamayacağı kadar incedir).¹⁹ Öte yandan Brentano'ya göre Aristotelesçi bakış açısı bu hataların benzerliğini açıklayamaz; zira birinci oktavdaki La notasının bahsi geçen Do notasından “ayrı bir şekilde *varolduğunu*” söyleyebiliriz ama yirminci oktavdaki La notasının bahsi geçen Do notasından “ayrı bir şekilde *varolduğunu*” söyleyemeyiz çünkü müzikte yirminci oktav yoktur. Demek ki Brentano'ya göre evetleme içeren bir yargının niye yanlış olduğunu Aristotelesçi bakış açısıyla anlayamayacağımız durumlar vardır. O hâlde evetleme içeren bir yargının yanlışlığını açıklamak için (Aristoteles'in önerdiği gibi) yüklem öznenin ayrı bir şekilde varolduğunu söylemek yerine (Brentano'nun önerdiği gibi) söz konusu özne-yüklem birlikteliğinin var olmadığını söylememiz daha yerinde olacaktır (Brentano 1930: 19).

Öte yandan yine Brentano'ya göre Aristoteles'in yargı anlayışındaki bahsi geçen eksiklikler giderilse bile geriye başka kusurlar kalacaktır. Bu kusurlardan biri bir şeyi başka bir şeyle bağlamayan, daha ziyade bir varlık bildiriminde bulunmakla yetinen yargılarla ilgilidir. Çünkü Brentano'ya göre bir şeyin varlığını (*die Existenz eines Dinges*) vurgulamakla yetindiğimizde, yani belli bir şeyin varolduğunu söylemekle yetindiğimizde burada bir sentez söz konusu olmayacaktır (Brentano 1930: 20). Hatta Brentano'ya göre Aristoteles de böyle düşünür ve bu düşüncesini *Metafizik*'in dokuzuncu kitabının sonunda ayrıntılandırıp bu tür yargıların düşünülmesinde tamamen basit bir edimin (*ein ganz einfacher Akt*) söz konusu olduğunu yazar (Brentano 1930: 20). Tam da burada Brentano'nun artık gençlik dönemindeki kimi fikirlerini terk etmiş olduğunu da görmekteyiz. Nitekim genç

¹⁸ Almanca müzik terimleri konusundaki bilgisinden yararlandığım Armağan Ekici'ye teşekkür ederim.

¹⁹ Bir önceki örneğimiz üzerinden düşünecek olursak, Brentano'ya göre “Kedi köpektir” dediğimizde de “Kedi ejderhadır” dediğimizde de oldukça benzer bir hata söz konusudur; köpeğin gerçekten varolması, ejderhannın ise varolmaması burada farklı türden bir hatanın söz konusu olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır.

Brentano *Metafizik* IX.10'u yorumlarken söz konusu pasajlarda *yargısal bağlamda değerlendirilmeyecek* bir doğruluk anlayışının geçerli olduğunu söylüyordu; bu dönemde ise *Metafizik* IX.10'da geçerli olan doğruluk anlayışının "varlık bildiriminde bulunan yargılar" hakkında olduğunu söylemektedir. Öyleyse bu yeni bakış açısına göre yargılar iki türe ayrılır: (i) niteleyici yargılar (diğer bir ifadeyle bir şeyi başka bir şeye yükleyen yargılar; örneğin "Die Katze ist weiß" gibi yargılar) ve (ii) varlık bildiriminde bulunan yargılar, yani *Existentialurteile* (başkaca söylenirse bir şeyin var olduğunu belirten, yani örneğin "Es gibt eine Katze" gibi yargılar).

Toparlayacak olursak, Aristoteles'teki *ἀσύνθετον*'ların düşünülmesini bir şeyin var olduğunu ya da var olmadığını düşünmek olarak yorumlayan (geç dönem) Brentano bu tür yargıların asla yanlış olmayacağı iddiasına (ve dolayısıyla da bu iddiayı savunduğunu varsaydığı Aristoteles'e) karşı çıkmış olur. Aristoteles'in yargı anlayışının yetersizliklerini gidermeye çalışan Brentano, söz konusu düzeltmeleri yapacak olursak da artık şöyle bir doğruluk tanımı verilebileceğini ileri sürer:

Bir yargının doğruluğu şundan ibarettir: yargı ya bir şeye onunla birlikte olan gerçek bir şey atfeder ya da o şeyden onunla bir olmayan gerçek bir bileşeni yadsır. Öte yandan en basit türden yargılar söz konusu olduğunda, bunlarda da yargı gerçek bir şeyin var olduğunda var olduğu, var olmadığına ise var olmadığı iddiasında bulunur (Brentano 1930: 21).

Görüldüğü üzere olgunluk dönemindeki Brentano hem Aristoteles felsefesinde rastladığımız doğruluk anlayışının felsefe tarihi boyunca süregelmiş olduğunu hem de söz konusu bu anlayışın kimi sakıncalarından bahsedilebileceğini savunmuştur. Aristoteles'in konu hakkındaki görüşlerini hâlâ bir dayanak noktası olarak alan Brentano bahsi geçen kusurları düzeltmeye girişerek ise kendi *Wahrheit* kavramının temellerini atmıştır. Kısaca özetleyecek olursak, Brentano'ya göre *wahr* sıfatı ilk olarak yargıları nitelemeye yarar ki bu yargılar da "bir şeyi başka bir şeye yükleyen yargılar" ve "varlık bildiriminde bulunan yargılar" olmak üzere ikiye ayrılır. Doğruluk ile kastedilen "yargıların gerçeklikle uyuşma hâli", yanlışlık ile kastedilen ise "yargıların gerçeklikle uyuşmama hâli"dir. Öte yandan Brentano yukarıda incelemiş olduğumuz sunumunda *Wahrheit* kavramının temellerini

atmakla ve bu kavramı ele alırken sıkça yapılan bazı hatalara değinmekle yetinmiş, hangi tür yargıların tam olarak nasıl gerçeklikle uyduğu ya da uyuşmadığı sorularını ise yanıtlandırmamıştır.

Bir sonraki bölümde hem erken dönem hem de geç dönem Brentano'nun Aristoteles'i yorumlarken benzer hatalara düştüğünü savunacağım. Daha açık bir ifadeyle, gençlik ve olgunluk dönemlerinde *Metafizik* IX.10'u bambaşka biçimlerde yorumlayan Brentano'nun bu yorumların hiçbirinde Aristoteles'in *Metafizik* IX.10'da anlatmak istediklerini tam olarak anlayamadığını ve dolayısıyla da Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine yorumunun bazı temel sakıncaları olduğunu göstermeye çalışacağım.

3. Brentano'nun Doğruluk Anlayışının Eleştirisi

Henüz Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine yorumlarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmediği; daha ziyade, erken dönem Brentano'nun konu üzerine görüşlerini geç dönem Brentano'nun görüşleriyle karşılaştırdık. Şimdi ise hem erken dönem hem de geç dönem Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramını yorumlarken benzer hatalara düşmüş olduğunu göstermeye çalışacağız.

Önceki bölümlerde de değinildiği üzere, Brentano *Wahreit* kavramını bir ilişki olarak, hatta daha kesin bir ifadeyle bir uygunluk (*Konformität*), uyma (*Harmonie*) ya da uyuşum (*Übereinstimmung*) ilişkisi olarak tanımlamıştır. Yineleyecek olursak, söz konusu ilişkinin bir tarafında tin (*Geist*), bilgi (*Erkenntnis*), anlama yetisi (*Verstand*) ya da düşünme (*Denken*); diğer tarafında ise edimsellik (*Wirklichkeit*), şeyler (*Sache, Dinge*) ya da olmak (*Sein*) yer alır. Burada en şaşırtıcı nokta ise bunca farklı terime başvurmadan çekinmeyen Brentano'nun yine de bazı temel ayrımları yapamamış olmasıdır. Bu eksikliği örneklendirmek adına konumuz bağlamında Brentano'nun Orta Çağ felsefesini nasıl yorumladığına bakalım.

Anımsayacak olursak erken dönem Brentano Aristoteles'in doğruluk anlayışının Orta Çağ'da da sürdüğünü ileri sürerek şöyle yazmıştı: "Orta Çağ

[filozofları] da asıl anlamdaki doğru ve yanlışın yargıda bulunduğunu söyler ve doğruluğu '*adaequatio rei et intellectus*' olarak tanımlar" (Brentano 1930: 9). Ancak tam da bu bağlamda şunu sormalı: Latincedeki *intellectus* terimi Aristoteles felsefesindeki hangi kavrama denk düşer? Brentano tarafından ileri sürülen (Aristoteles ile Orta Çağ filozofları arasındaki) görüş birliğini daha yakından inceleyebilmek adına bu soru üzerine düşünmeli.

Aristoteles dışarıda bırakılırsa Brentano'yu en fazla etkilemiş olan filozofun Orta Çağ'ın en önemli düşünürlerinden biri olan Aquinas olduğu söylenebilir. Neredeyse tüm Orta Çağ filozoflarında gördüğümüz gibi Aquinas da Aristoteles felsefesini merkeze alan bir düşünce yapısı sunar ama Yunanca bilmeyen Aquinas Aristoteles'i okumak için metinlerin Latince çevirilerine muhtaçtır. Peki önceki sayfalarda değindiğimiz *voûç* ve *διάνοια* kavramları Latinceye nasıl çevrilmiştir? *Metafizik*'in en yaygın Latince çevirisi olan Willem van Moerbeke tercümesini temel alacak olursak, *voûç* kavramının istisnasız olarak *intellectus* olarak çevrildiği görülmektedir. Öte yandan aynı çeviride *διάνοια* kavramının nasıl karşılanacağı konusunda bir karışıklık mevcuttur; zira van Moerbeke çevirisinde bu kavram genelde *mens* ve *intellectus* olarak, nadiren de *ratio* ve *scientia* olarak karşılanmıştır.²⁰ Söz konusu kavramın sıkça *intellectus* olarak karşılanması ve ikincisinin *voûç*'un da karışılığı olması metni Latincesinden takip etmek zorunda olan biri için talihsiz bir durumdur çünkü tam da bu nedenle "akıl" ile "gidimli akıl" arasında ve aynı şekilde "düşünme" ile "dolaylı düşünme" arasında yapılan ayrımlar çeviri metinde kaybolmaktadır.

Aslına bakılırsa Aquinas da bazı eserlerinde *ratio* ile *intellectus* arasında önemli bir ayırım yapar ve bu da Aristoteles'in *διάνοια* ile *voûç* ayırımı üzerine

²⁰ Kuşkusuz bu çevirilerin hangi el yazmalarını temele alarak yapıldığı da hesaba katılmalı çünkü burada Willem van Moerbeke'nin Latince çevirisiyle karşılaştırdığımız Bekker edisyonunun yüzyıllar sonra derlenmiş bir metin olduğunu unutmamamız gerekir. Ne var ki ben söz konusu kavram karışıklığının bu nedenden kaynaklandığını düşünmüyorum; zira hâlihazırda bilinen hiçbir el yazmasında Willem van Moerbeke'nin Latince çevirisinde karşılaştığımız ölçüde bir kavram karışıklığı bulunduğu rastlamıyoruz.

söylediklerine oldukça benzer. Aquinas'a göre (*De Trin.* pars 3 q. 6 a. 1 co. 21) *ratio* ile *intellectus*'un farkı çokluğun teklikten farkına denk düşer (*Differt autem ratio ab intellectu, sicut multitudo ab unitate*). Başkaca söylenirse, *ratio* çokluğu, yani "sentetik" olanı anlar; *intellectus* ise tekliği, yani "sentetik" olmayan basitleri kavrar. Ne var ki Aquinas'ın (çeviri metinde gizlenmiş olan) söz konusu ayrımı Aristoteles'in *Metafizik*'inde yakalaması güçtür. Öte yandan benzer bir özür Aristoteles metinlerini Yunanca asıllarından takip edebilen Brentano için geçerli olamaz. Daha açık konuşmak gerekirse, Brentano doğruluğun ilk ve aslen bir şeyi başka bir şeye yükleyen (yani bir "çokluk" içeren) yargılara ilişkin olduğu konusundaki görüşünü asla sorgulamayıp bu görüşü Aristoteles'e atfedebilmek için kimi pasajları görmezden gelip kimilerini ise kısmen çarpıtarak tercüme etmiştir. Bir önceki metne dönüp bunlara bir örnek verelim; doktora tezinde "yargılardaki doğruluk" dışında başka bir bilme ediminden de söz edilebileceğini belirten Brentano şöyle yazar:

Evet, bir yargı olmayan ve kendisi aracılığıyla bölünmemişi, basit olanı kavradığımız ve şeylerin neliğini kendimize kavramsal olarak temsil ettiğimiz başka bir tür tinsel bilme de söz konusudur. Ne var ki *Kategoriler*'de, *Yorum Üzerine*'de, *Ruh Üzerine*'nin üçüncü kitabında ve *Metafizik*'in altıncı kitabında ortak bir biçimde açıklandığı üzere ne doğruluk ne de yanlışlık [*weder Wahrheit noch Falschheit*] atfedilir ona (Brentano 1862: 22-23).

Brentano bu savını desteklemek için yukarıdaki son cümleye bağladığı bir dipnotta Aristoteles'in şu sözlerini Yunancasıyla yazar:

Ruh Üzerine III.6, 430a26: ἡ μὲν οὖν τῶν ἀδιαίρετων νόησις ἐν τούτοις, περὶ ἃ οὐκ ἔστι τὸ ψεῦδος· ἐν οἷς δὲ καὶ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθές, σύνθεσις τις ἥδη νοημάτων ὡσπερ ἐν ὄντων [...]; 430b1: τὸ γὰρ ψεῦδος ἐν συνθέσει αἰεί· καὶ γὰρ ἂν τὸ λευκὸν μὴ λευκὸν, τὸ μὴ λευκὸν συνέθηκεν· ἐνδέχεται δὲ καὶ διαίρεσιν φάναι πάντα.

Peki bu dipnotta yazanlar Brentano'nun iddiasıyla ne derecede uyuşmaktadır? Brentano'nun alıntıladığı bu Yunanca pasajlardan ilkinin Türkçeye şöyle çevirebiliriz:

Bölünemeyenlerin düşünülmesi [ἡ τῶν ἀδιαρέτων νόησις] yanlışlığın olmadığı yerlerde bulunur; hem yanlışlığın hem doğrunun olduğu yerlerde ise düşünülebilir olanların sanki tekmiş gibi [ὥσπερ ἓν] bir sentezi söz konusudur (*Ruh Üzerine* III.6, 430a26-28).

Demek ki Aristoteles şunu ileri sürmektedir: doğru-yanlış çifti ancak sentezli alanda,²¹ “bölünemeyenlerin düşünülmesi” ise yanlışlığın olmadığı yerde, yani sentezsiz alanda bulunur.²² Aristoteles doğru ya da yanlışın “bölünemeyenlerin düşünülmesi” bağlamında yeri olmadığı iddiasında bulunmamıştır; yanlışın (ve yalnızca yanlışın) bu alanda yeri olmadığını ileri sürmüştür. Doğruluk elbette “bölünemeyenlerin düşünülmesi” bağlamında da söz konusudur ama (Aristoteles’in *Metafizik* IX.10, 1052a1-2’de açıkça belirttiği gibi) bu tür doğruluğun görelî kavramı yanlışlık değil bilgisizliktir (ἄγνοια). Öyleyse σύνθετον’lara ilişkin, yani “sentetik” alanda doğruluk-yanlışlık çiftini buluruz, “bölünemeyenlerin düşünülmesi” bağlamında ise doğruluk-bilgisizlik çiftini. Dolayısıyla bu ikinci durumda Brentano’nun ileri sürdüğü gibi ne doğruluk ne de yanlışlığın (*weder Wahrheit noch Falschheit*) geçerli olacağı bir düzlemde bahsedilmemektedir, nitekim Aristoteles bu bağlamda yalnızca yanlışlığı elemeye çalışır.²³ Hatta bu Brentano’nun alıntılacağı ikinci pasajda daha da açıktır. Söz konusu pasajda Aristoteles şöyle yazar (*Ruh Üzerine* III.6, 430b1-2): “Çünkü yanlışlık her zaman sentez içindedir” (τὸ γὰρ ψεῦδος ἐν συνθέσει αἰεὶ). Brentano’nun yazdıklarının aksine, burada doğruluğun da her zaman sentez içinde olduğu söylenmemiştir; yalnızca yanlışlığın her zaman sentez içinde olduğu ifade edilmiştir. *Doğruluk kavramının istisnasız bir biçimde sentez kavramıyla ilişkilendirilmesi Aristoteles’e ait olan bir bakış açısını yansıtmamaktadır; Aristoteles yanlışlığı her zaman sentezle ilişkilendirmiştir ama*

²¹ Krş. Aliye Kovanlıkaya: “Descartes’in her eserinde belirttiği gibi yanlış sadece hükümlerde olabilir” (vurgu eklenmiştir; Karabük Kovanlıkaya 2018: 309)

²² Aliye Kovanlıkaya’nın Descartes’in görüş anlayışını aktarırken yaptığı betimleme aslında Aristoteles felsefesi bağlamında da geçerlidir: “dolaysız bilme [...] yanlış olamaz” (Karabük Kovanlıkaya 2018: 307).

²³ Krş. Aliye Kovanlıkaya: “Brentano gibi doğruluğu ve yanlışlığı eş düzeyde görenler için bu geçerli olabilir; doğru nerede olabiliyorsa yanlış da orada aramak gerekir” (Karabük Kovanlıkaya 2018: 315). Oysa Kovanlıkaya’ya göre bu bakış açısı Descartes’in görüşleriyle uyumsuzdur (ki bu yazıda gösterilmeye çalışıldığı üzere Aristoteles’in görüşleriyle de uyumsuzdur).

doğruluğu her zaman sentezle ilişkilendirmemiştir, yani Aristoteles'e göre yanlışlık hep bir σύνθεσις varsayar ama doğruluk için aynısını söyleyemeyiz.

Tüm bunların ışığında Aristoteles'in doğruluk anlayışının Orta Çağ filozofları tarafından "*adaequatio rei et intellectus*" olarak yorumlanmasını ele alacak olursak, burada *intellectus*'un ne anlama geldiğini ve *intellectus*'un nesnesinin ne olduğunu sormamız gerekecektir. Brentano'ya göre *intellectus* aslen sentezle ve sentetik olanla ilgileniyor olmalı. Bence ise sentetik alanla ilgilenenin ancak gidimli akıl olduğu, yalın anlamda düşünmenin ise farklı bir akli yetinin edimi olduğu görülmeli. Dolayısıyla νοῦς ile διάνοια arasındaki farkı yeterince kavrayamayan Brentano'nun hem Aristoteles'e hem de Orta Çağ'a atfettiği "doğruluğun asıl yerinin yargılar olduğu" şeklindeki felsefe tarihi okumasının bir yanılısamadan kaynaklandığı söylenebilir. Elbette hem Orta Çağ'da hem de daha sonraları (hatta özellikle de son yüzyılda) Brentano'nun doğruluğun asıl yerinin (bir şeyi başka bir şeye yükleyen, yani bir "çokluk" içeren) yargılar/önergeler olduğu şekildeki tezini destekleyecek görüşler bulabiliriz. Ama yukarıda anlatıldığı üzere bu görüşü Aquinas'a atfetmek kısmen yanlış, Aristoteles'e atfetmek ise hepten yanlıştır.

Eğer *Metafizik*'in Latince çevirisinde *ratio* ile *intellectus* kavramları tutarlı bir biçimde ayrıştırılmış olsaydı, Aquinas da bu sayede Aristoteles'in hangi akli yeti bağlamında νοῦς, hani akli yeti bağlamında διάνοια kavramından (ve aynı şekilde hangi düşünce edimi bağlamında νοεῖν, hangi düşünce edimi bağlamında διανοεῖσθαι fiilinden) yararlandığını görebilecekti. Metni Yunanca aslından takip edebilen Brentano'nun ise Aristoteles'in hangi bağlamlarda hangi kavramları kullandığını görmesinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Ne var ki Aristoteles'in görüşlerini kendi görüşlerine benzetmek için gösterdiği çabayı Aristoteles'i önyargısız bir bakış açısıyla okumak için göstermeyen Brentano hayatının hiçbir döneminde bu ayrımın üzerinde yeterince durmamış ve dolayısıyla da Aristoteles felsefesi bağlamında akıl (νοῦς) ile gidimli akıl (διάνοια) ya da benzer şekilde

düşünme (νοεῖν) ile dolaylı düşünme (διανοεῖσθαι) arasındaki farkın önemini yeterince kavrayamamıştır.

Peki söz konusu bu ayrımlar yoluyla Aristoteles tam olarak neyi ya da neleri ayırmaya çalışmaktadır? *Metafizik*, *Ruh Üzerine* ve *İkinci Analitikler* gibi eserlerde “x nasıldır?” gibi sorulara yanıt arayan cümleler “x nedir?” gibi sorulara yanıt arayan cümlelerden keskin çizgilerle ayrılır. Açmamız gerekirse, ilk durumda *bir şeyin başka bir şeye yüklenmesiyle* (τι κατὰ τινος) oluşturulan cümleler söz konusudur; örneğin “Erdem öğretilibilirdir” cümlesinde erdeme belli bir nitelik yüklenmiştir. Öte yandan “Erdem nedir?” diye sorduğumuzda artık *nelik araştırması* içeren bir soruyla karşı karşıyayızdır.

Bu iki soru türü Platon’un birçok diyalogunda da yine keskin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Örneğin *Menon* diyalogu Menon’un Sokrates’e ἀρετή’nin διδακτόν olup olmadığını, yani erdemin öğretilibilir olup olmadığını sormasıyla başlar (70a). Sokrates’in bu soruya yanıtı ise oldukça ilginçtir; çünkü Sokrates henüz erdemin “ne” olduğunu bile bilmemektedir (71a) ve bir şeyin “ne” olduğunu bile bilmeyen birinin o şeyin bir özelliğe iye olup olmadığını tartışması olanaksızdır. Aslında daha genel olarak da Sokrates’in cehaleti tam da bu noktadadır; zira Sokrates bir şeyin tam olarak “ne” olduğunu bilmemekte ve dolayısıyla τί ἐστίν sorusuna yanıt aramaktadır. Ancak bu noktada şunu da görmeli: cehaletini gidermek isteyen Sokrates tam da bu nedenle bir şeyin *kendisini* arıyorken ona o şeyin bir *örneğinden* ya da *özelliğinden* bahsetmek yersizdir. Dolayısıyla söz konusu şeyin bir *örneği* ya da bir *özelliği* üzerine konuşmakla yetinen bilgiler iki büyük “Sokratik günah” olarak niteleyebileceğimiz hataya düşmektedir. Dahası, τί ἐστίν sorusunu yanıtlayamayan ama yanıtlayamadığının farkında olan Sokrates’in tersine bilgiler bu soruyu yanıtlayamadıklarının farkında bile değildir; nitekim aslında σοφιστής olup kendini σοφός sanan bu kişiler Sokrates’in tam olarak *neyi* aradığını, yani *neliği* aradığını kavrayamamışlardır.

Aristoteles'e dönecek olursak, nelik bilgisi "sentetik" bir yapının sınırları içerisinde düşünülemez ve tam da bu nedenle doğru-yanlış çifti üzerinden anlaşılamaz, çünkü bir şeyin ne olduğunu ya biliyoruzdur ya da bu konuda cehalet (ἄγνοια) içindeyizdir (*Metafizik IX.10, 1052a1-2*). O hâlde bileşik olanın bileşik olduğunu, ayrı olanın ayrı olduğunu söylemenin *wahr* olduğunu savunan Brentano bu betimlemenin Aristoteles'in tüm "hakikat"ini yansıtmadığının farkında değildir: söz konusu betimleme ancak bir şeyin başka bir şeye yüklenmesiyle oluşturulan sorulara ilişkin olan düşünme, yani gidimli (διά...) aklın (...νοια) edimi olan dolaylı (δια...) düşünme (...νοεῖσθαι) bağlamında geçerlidir; νοῦς ile νοεῖν söz konusu olduğunda ise Brentano'nun söyledikleri geçersiz kalmaktadır. Zira basitlerin (ya da Brentano'nun kendi ifadesiyle *einfache Begriffe*'nin) düşünülmesi bağlamında Aristoteles'in aklındaki ne erken dönem Brentano'nun sandığı gibi yargısal olmayan ve dolayısıyla "ikincil" bir *Wahrheit* kavramıdır, ne de geç dönem Brentano'nun sandığı gibi varlık bildiriminde bulunan yargılara (*Existentialurteile*) ilişkin ayrıksı bir *Wahrheit* kavramıdır. Daha ziyade, basitlerin düşünülmesi bir nelik (τὸ τί ἔστιν) araştırmasıdır, yani bir şeyin tam olarak ne olduğunun (τὸ τί ἦν εἶναι) felsefece ortaya konmasıdır.²⁴

Brentano gençlik döneminde de olgunluk döneminde de Aristoteles'in ἀλήθεια kavramına dair en temel unsurun bu nelik araştırması olduğunun farkına varamamıştır. Brentano'nun öğrencisi olan Husserl'de de (tıpkı Aristoteles'te rastladığımız gibi) nelik araştırmasını temele alan bir felsefe bulunduğunu söyleyebiliriz; Husserl'in *Wesensschau* kavramı tam da "neliğin görülmesi" ile ilgilidir. *İkinci Analitikler II.19*'da duyumsamayla başlayıp bir şeyin neliğini kavramamıza olanak veren süreci kısaca özetleyen Aristoteles'in aksine Husserl kendi eserlerinde bu süreci tüm ayrıntılarıyla ele almak ister.²⁵ Husserl'in öğrencisi

²⁴ Aristoteles *İkinci Analitikler II.19*'da nelik bilgisine ulaşmak için hangi adımların atılması gerektiğini anlatır; bu adımların ayrıntılı bir özeti için bkz. Babür 2002. Aristoteles felsefesi bağlamında "neliğin görülmesi" konusunu irdeleyen daha genel bir yazı için ise bkz. Berti 1978.

²⁵ Bkz. Hopkins 1997, Hopkins 2002 ve Lohmar 2020.

Heidegger de (yine Brentano'nun aksine) nelik araştırmasının felsefi öneminin farkına vararak şöyle yazar: *das Wesen der Wahrheit ist die Wahrheit des Wesens* (GA 9: 201). Yani Heidegger'e göre *Wahrheit*'in neliğini kavramamız için tam da neliğe ilişkin *Wahrheit*'i, diğer bir ifadeyle $\tau\iota$ κατά τινοσ olmayan ve dolayısıyla “sentetik” olmayan *Wahrheit*'i bilmemiz gerekir. Başkaca söylenirse hakikatin özü, özün hakikatinde saklıdır. Aristoteles'in asıl amacının dolaylı ruhsal edimlerin dolaysız ruhsal edimlerden farkını vurgulamak olduğunu ileri süren Heidegger bu sayede $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha$ kavramı üzerine Brentano'dan daha özgün bir yorum sunmayı başarmıştır.²⁶

Artık bu çalışmanın sonlarına gelindiğine göre “doğruluk” ile “hakikat” arasında nasıl bir kavramsal ayırım yapılabileceğine de kısaca değinebiliriz. Kuşkusuz yalnızca Türkçede değil birçok farklı dilde söz konusu bağlamda bir kavram ikiliğinden bahsedilebilir. Örneğin Almancada *richtig* ve *wahr* sıfatları ya da İngilizcede *correct* ve *true* sıfatları farklı filozoflar için farklı anlamlara sahiptir. Ben bu konuda Heidegger'e katılıyor ve bahsi geçen kavramsal ayırımın kökeninde dolaylı ruhsal edimlerin dolaysız ruhsal edimlerden farkının yattığını düşünüyorum.²⁷ Öyle olanın öyle olduğunu ya da öyle olmayanın öyle olmadığını söylemek doğruluğa ilişkinse, bir şeyin “ne” olduğunu kavrayıp bu neliği dile dökmek de hakikate ilişkindir. Keza “Kadınlar başarılıdır” cümlesi doğruluğa ilişkinse “Kadın nedir?” sorusu hakikate ilişkindir. Doğruluğun hakikatten farkı berikinin “tanrısal” bir boyutu olmasıyla ya da “mistik” öğeler içermesiyle de açıklanamaz; söz konusu farkı bu şekilde ortaya koymaya çalışmak felsefe içinde kalamayıp kaçış yolları aradığımızı gösterir. Keza *Wahrheit* kavramı *Wirklichkeit* kavramıyla da karıştırılmamalıdır, yani hakikat bir gerçeklik ya da edimsellik (*actuality*) olarak da düşünülemez (böyle olsaydı Aristoteles'in varolanın bu iki

²⁶ Öte yandan Heidegger'in Aristoteles'in $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha$ kavramı üzerine yorumlarında da kimi sakıncalar olduğu ileri sürülebilir; Heidegger'in bu konudaki görüşlerinin (benim de büyük ölçüde katıldığım) bir eleştirisi için bkz. Ferrarin 2001: 169–171. Heidegger'in Aristoteles yorumunun daha da eleştirel bir okuması için bkz. Berti 2005.

²⁷ Heidegger'in Aristoteles'in $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha$ kavramı üzerine yorumları için bkz. GA 21: 127–195.

anlamı arasında yaptığı ayrımın, yani τὸ ὄν κατὰ ἐνέργειαν ile τὸ ὄν ὡς ἀληθές arasında yaptığı ayrımın lüzumsuz olduğunun söylememiz gerekirdi). Kendi sözcüklerimle ifade edecek olursam, hakikat nesnelliğin öznellikte açığa çıkması, doğruluk ise nesnelliğin öznellikte çarpıtılmadan yansıtılmasıdır ki bu açıdan bakıldığında doğruluk da hakikat de öznelliğin nesnellikle ilişkileneşinden doğar. Nesnelliği çarpıtmadan yansıtmak gidimli aklın işi, nesnelliği açığa çıkarmak ise saltık anlamdaki aklın işidir.

Sonuç

Buraya değin söylenenleri toparlayacak olursak, bazı olgunluk dönemi eserlerinde Aristoteles felsefesindeki kimi unsurları eleştirmekten çekinmeyen Brentano yine de hayatının hiçbir döneminde Aristoteles felsefesinden tam anlamıyla kopmamıştır. Felsefenin temel kavramlarını irdelediği çalışmalarına hep Aristoteles'in konu hakkındaki düşüncelerini aktararak başlayan Brentano kendi *Wahrheit* kavramını da Aristoteles'in ἀλήθεια kavramına dayandırmış ve dolayısıyla *Wahrheit* kavramını incelediği eserlerine de hep Aristoteles'in ἀλήθεια kavramını tartışarak başlamıştır. Öte yandan, Brentano'nun Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine yorumlarının zaman içinde değişip farklı bir kimliğe büründüğü de gözden kaçmamalıdır. Zira erken dönem ve geç dönem Brentano Aristoteles'in *Metafizik* IX.10'daki sözlerini bambaşka bakış açılarıyla yorumlamıştır. Açmak gerekirse, bir zamanlar bu eserin bahsi geçen kısımlarında "yargısal olmayan" (...*die kein Urtheilen ist*) ve dolayısıyla ayrık bir doğruluk anlayışından bahsedildiğini iddia eden Brentano hayatının sonraki dönemlerinde ise söz konusu pasajlarda varlık bildiriminde bulunan yargılara (*Existentialurteile*) değinildiğini ileri sürmüştür.

Hem erken dönem hem de geç dönem Brentano'nun *Metafizik* IX.10 üzerine yorumlarında benzer hatalara düşüldüğünü göstermeyi hedefleyen bu çalışmada Brentano'nun hiçbir zaman Aristoteles'in söz konusu pasajlardaki temel derdini anlayamadığı savunulmuştur. Yineleyecek olursak, "basitlerin düşünülmesi" bir nelik araştırmasıdır, yani bir şeyin tam olarak ne olduğunun felsefece ortaya

konmasıdır. Platon'un meşhur τί ἐστίν sorusu –örneğin “Erdem nedir?” (*Menon*), “Dindarlık nedir?” (*Euthyphron*), “Varolan nedir?” (*Sophistes*)– ancak bu yolla yanıtlanabilir. Nelik bilgisi ise ἀσύνθετον olanların kavranmasına ilişkindir ve bu nedenle “sentetik” bir yapının sınırları içerisinde düşünülemez, yani bir şeyin ne olduğunu o şeyin hangi özelliklere iye olduğuyla açıklayamayız. Söz gelimi hayvanın *duyumsayabilen* canlı olması bir masanın *yuvarlak* olmasıyla, bir kuğunun *siyah* olmasıyla ya da bir metnin *zor* olmasıyla denk değildir, nitekim duyumsayabilme yetisi hayvanın bir özelliği değil hayvansallığın kendisidir.

Metnin girişinde de değinildiği üzere günümüzde Aristoteles'in nasıl yorumlanması gerektiği konusunda bambaşka yaklaşımlar mevcuttur ve bunun en çarpıcı örneklerden biri de çağdaş felsefecilerin Aristoteles'in ἀλήθεια kavramı üzerine çalışmaları olmuştur. Yineleyecek olursak, bazı felsefeciler bu kavramı önermelerde, diğerleri ise önerme dışında aramıştır ki Brentano'ya göre birinciler haklı, berikiler hatalıdır. Günümüzde “bir şeyin başka bir şeye yüklenmediği” önermelerin bilгимizi genişletmediğini ve dil kullanıcılarının sözcüklere bahşettiği keyfi anlamlara dayandığını düşünmeye yatkın olmamız nedeniyle de ἀλήθεια kavramı tartışılırken yararlanılan önermeler hep “bir şeyin başka bir şeye yüklenmediği” (τί κατά τινος) önermeler olmuştur. Öte yandan, bir şeyin başka bir şeye yüklenmediği ve bazı filozofların “analitik” olarak adlandırdığı önermeler de öznenin yüklemi *içermesi* üzerinden değil yüklemnin öznenin içinde gizil olan olanak- etkinlik ilişkisini *ortaya çıkarması* üzerinden anlaşılmalıdır. Kuşkusuz bu açığa çıkarma işlemi bilгимizi genişletir ve hatta bilğimizin aslen başka bir yolla genişlediğini düşünmek en büyük Sokratik günahlardan birini işlemek anlamına gelecektir.

Brentano'nun *Wahrheit* kavramı üzerine söyledikleri aslında günümüzde en yaygın olan bakış açısına dayanmaktadır. Bu yazıda gösterilmeye çalışıldığı üzere felsefeye bu bakış açısından yaklaşılacak olduğunda hiçbir şeyin hakikatini kavrayamayacağımız gibi hakikatin hakikatini de kavrayamayız. Kısaca söylenirse,

hakikat nesnelliğin öznellikte açığa çıkmasıdır ki bu da diskürsif düşünmenin ya da gidimli aklın muktedir olduğu bir edim değildir ve hatta tam da bu nedenle Platon'un bölünmüş çizgi benzetmesinde üçlü değil dördü bir ayırım söz konusudur.²⁸ Düşünmek (νόησις) asıl anlamıyla bir şeyin başka bir şeyle ilişkisini değil doğrudan o şeyin kendisini düşündürmektir. Tüm bunlar göz önüne alındığında da Brentano'nun *Wahrheit* kavramı üzerine incelemeleri Aristoteles'in ἀλήθεια kavramını izah etme çabası olarak değil, daha ziyade bu kavramı (indirgemeci bir yaklaşımla) dönüştürerek kendine mal etme çabası olarak görülmelidir.

²⁸ İoanna Kuçuradi de "Çeşitli Dialektik Kavramları: Metot ve Görüş" başlıklı yazısında bölünmüş çizgi analogisindeki διάνοια'yı "diskürsif düşünme", νόησις'i ise "düşünceyle görme" olarak karşılar (Kuçuradi 2009: 100).

Brentano's Concept of *Wahrheit*

Summary

Hikmet ÜNLÜ

Assist. Prof. Dr.

Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Philosophy

ORCID: 0000-0003-1391-8059

hikmetunlu@hacettepe.edu.tr

As Brentano's various works on the fundamental concepts of philosophy always feature an analysis of their Aristotelian counterparts, it is typical for his works on truth to involve a detailed exposition of Aristotle's concept of ἀλήθεια. Because the early and the late Brentano approach the text of *Metaphysics* IX.10 from very different perspectives, however, Brentano's interpretation of Aristotle's concept of ἀλήθεια can be said to have developed in the course of his life. I try to show in this paper that the early and the late Brentano are likewise mistaken in their interpretation of Aristotle and that neither interpretation of Aristotle's account of truth gets to the heart of the philosophical import of *Metaphysics* IX.10, in which text Aristotle's main point is that the thinking of "simples" or "indivisibles" concerns none other than the intuition of essences.

Brentano's doctoral dissertation (*Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles*) is famous for providing a comprehensive analysis of the various senses of being in Aristotle. Because there are four general senses of being in Aristotle, Brentano's study consists of four chapters, each of which examines a different sense of being. Furthermore, because one of the four senses of being is being as truth (τὸ ὄν ὡς ἀληθές), the early Brentano devotes an entire chapter to examine this concept. One of the principal findings of this chapter is that the *locus* of truth is judgment (*Urteil*). To put it more precisely, while there are many senses of what it means for something to be true—for one may say that perception is true, that imagination is true, that concepts are true, or even that the things themselves are true—the *prior* sense of truth is the kind of truth encountered in the case of true judgments. In the judgement, the predicate is "combined" with a subject, as in the sentence "Socrates is white," or "separated" from the subject, as in the sentence "Socrates is not white." The former of these is called "affirmation," while the latter is called "denial." In Brentano's view, it is by means of affirmations and denials that are forged in thinking that a sentence becomes true, which is why truth is not in things themselves but rather in thinking, in which case the study of truth cannot be said to belong under the proper scope of metaphysics, i.e., the inquiry into being as being.

In a talk that he gives in 1889 titled "Über den Begriff der Wahrheit," Brentano provides another analysis of Aristotle's concept of truth. As this talk has been given 27 years after

the publication of his doctoral dissertation, however, it is natural for Brentano's interpretation of Aristotle to have undergone change. In this presentation, Brentano provides a discussion not only of Aristotle (whom, unlike before, he does not shy away from criticizing) but also of many other philosophers—including even Kant—and yet his main point is that despite the so-called revolutions that have taken place in the history of philosophy (e.g., Kant's Copernican revolution), the way in which the concept of truth is understood remains the same, in which case truth is still to be interpreted as the conformity of thought with things. What is perhaps most important in the later Brentano's discussion of Aristotle's account of truth is how Brentano now interprets several crucial passages in *Metaphysics* IX.10. Namely, while in his doctoral dissertation Brentano takes these passages to provide an analysis of truth not pertaining to judgments, he now believes them to examine existential judgments (*Existentialurteile*), as in the sentence “Es gibt eine Katze,” which in turn provides the context for Brentano to criticize Aristotle with respect to the way in which the latter philosopher interprets propositions that assert or deny the existence of a thing.

The principal objective of this paper is to show that the early and the late Brentano are likewise mistaken in their analysis of *Metaphysics* IX.10, in which text, I argue, Aristotle is not talking about non-propositional truth, as the early Brentano maintains, or about existential propositions, as the late Brentano tends to believe. I try to show this by pointing to the fact that neither the early nor the late Brentano demonstrates a sufficient awareness of the distinction between νοῦς (the realm of thinking) and διάνοια (the realm of discursive thought). It is only when this distinction is sufficiently understood that one can respect Aristotle's main point in *Metaphysics* IX.10—namely, that the thinking of “simples” or “indivisibles” (ἡ τῶν ἀδιαίρετων νόησις) concerns the intuition of essences. On this reading, what is at issue in these passages are proper answers given to the Socratic τί ἐστίν question (e.g., “What is virtue?”), which must therefore be distinguished from cases where something is said in respect of something else (τι κατά τινος), as in the statement “Virtue is teachable.” I suggest lastly that this may provide the context to draw a distinction between correctness and truth, where the latter concerns not the *synthesis* of one thing with another but, rather, the *analysis* of a concept in terms of the relation that prevails between what it potentially is (its genus) and what it actually is (its differentia).

In conclusion, although Brentano correctly interprets *Metaphysics* IX.10 to concern a different kind of truth than what is treated in Aristotle's former discussion of ἀλήθεια in *Metaphysics* VI.4, and although he correctly interprets the latter of these texts as involving an examination of the kind of truth pertaining to λόγος ἀποφαντικός, Brentano's analyses fail to get to the heart of the philosophical import of *Metaphysics* IX.10, in which text Aristotle identifies the thinking of “simples” or “indivisibles” with the intuition of essences, whose explication are none other than definitions (ἐστίν ὁ ὀρισμὸς ὁ τοῦ τί ἦν εἶναι λόγος), which in turn are proper answers given to the Socratic τί ἐστίν question. In light of this, I conclude that Brentano's works on the concept of *Wahrheit* are best understood not to involve an accurate depiction of Aristotle's account of truth but, rather, an attempt to appropriate the Aristotelian text so as to pursue a different (i.e., Brentano's own) philosophical agenda, in which the distinction between synthetic truth and the truth of simples is hardly noticeable.

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Aquinas, T. (1965). *Expositio super librum Boethii De Trinitate* (derl. Bruno Decker). Leiden: Brill.
- Aristoteles. (1949). *Aristotelis Categoriae et Liber de Interpretatione* (derl. Lorenzo Minio-Paluello). Oxford: Oxford University Press.
- Aristoteles. (1956). *Aristotelis De Anima* (derl. William David Ross). Oxford: Oxford University Press.
- Aristoteles. (1957). *Aristotelis Metaphysica* (derl. Werner Wilhelm Jaeger). Oxford: Oxford University Press.
- Aristoteles. (1964). *Aristotelis Analytica Priora et Posteriora* (derl. Lorenzo Minio-Paluello). Oxford: Oxford University Press.
- Babür, S. (2002). "Aristoteles'te Episteme". *Yeditepe'de Felsefe*, 7, 7–20.
- Berti, E. (1978). The Intellection of "Indivisibles" according to Aristotle, *De Anima* III.6. *Aristotle on the Mind and Senses* (derl. Geoffrey Ernest Richard Lloyd ve Gwilym Ellis Lane Owen). Cambridge: Cambridge University Press.
- Berti, E. (2005). Heidegger and the Platonic Concept of Truth. *Heidegger and Plato: Toward Dialogue* (derl. Catalin Partenie ve Tom Rockmore). Evanston: Northwestern University Press.
- Brandl, J. (2017). Brentano on Truth. *Routledge Handbook of Brentano and the Brentano School* (derl. Uriah Kriegel). New York: Routledge.
- Brentano, F. (1862). *Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles*. Freiburg im Breisgau: Verlag Herder.
- Brentano, F. (1930). Über den Begriff der Wahrheit. Wahrheit und Evidenz (derl. Oskar Kraus). Leipzig: Felix Meiner Verlag.
- Brentano, F. (1971). *Psychologie vom empirischen Standpunkt: Zweiter Band* (derl. Oskar Kraus). Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Charles, D. ve Peramatzis, M. (2016). "Aristotle on Truth-Bearers". *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 50, 101–142.
- Ferrarin, A. (2001). *Hegel and Aristotle*. New York: Cambridge University Press.
- Halper, E. C. (1989). *One and Many in Aristotle's Metaphysics: The Central Books*. Columbus, OH: Ohio State University Press.
- Heidegger. (1976a). *Logik. Die Frage nach der Wahrheit* [GA 21] (derl. Walter Biemel). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger. (1976b). *Wegmarken* [GA 9] (derl. Friedrich-Wilhelm von Herrmann). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Hopkins, B. C. (1997). Phenomenological Cognition of the A Priori: Husserl's Method of "Seeing Essences" (*Wesenserschauung*). *Husserl in Contemporary Context* (derl. Burt C. Hopkins). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Hopkins, B. C. (2002). Husserlian Transcendental and Eidetic Reductions and the Interpretation of Plato's Dialogues. *Bochumer Philosophisches Jahrbuch für Antike und Mittelalter*, 7 (1), 81-114.

Kerszberg, P. (1989). Two Senses of Kant's Copernican Revolution. *Kant Studien*, 80, 63-80.

Karabük Kovanlıkaya, A. (2018). "Descartes ve Brentano: Ruhsal Fenomenlerin Tasnifi". *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 31, 299-320.

Krantz, S. (1990/91). Brentano's Revision of the Correspondence Theory. *Brentano Studien*, 3, 79-87.

Krell, D. F. (1975). On the Manifold Meaning of *Aletheia*: Brentano, Aristotle, Heidegger. *Research in Phenomenology*, 5 (1), 77-94.

Kuçuradi, İ. (2009). "Çeşitli Dialektik Kavramları: Metot ve Görüş". *Çağın Olayları Arasında*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Lohmar, D. (2020). The Phenomenological Method of Eidetic Intuition and Its Clarification as Eidetic Variation. *Husserl: German Perspectives* (derl. John J. Drummond & Otfried Höffe). New York: Fordham University Press.

Parsons, C. (2004). Brentano on Judgment and Truth. *The Cambridge Companion to Brentano* (derl. Dale Jacquette, ss. 168-96). Cambridge: Cambridge University Press.

Platon. (1930). *Platonis Opera, Vol. 3: Tetralogiae V-VII* (derl. John Burnet). Oxford: Oxford University Press.

Platon. (1995). *Platonis Opera, Vol. 1: Tetralogiae I-II* (derl. E. A. Duke, W. F. Hicken, W. S. M. Nicoll, D. B. Robinson ve J. C. G. Strachan). Oxford: Oxford University Press.

Sauer, W. (2013). Being as the True: From Aristotle to Brentano. *Themes from Brentano* (derl. Denis Fisette ve Guillaume Fréchette). New York: Rodopi.

Srzednicki, J. (1965). *Franz Brentano's Analysis of Truth*. The Hague: Martinus Nijhoff.

Tănăsescu, I. (2014). "Categorial Relations as Truth-Makers in Franz Brentano's Dissertation". *Tijdschrift Voor Filosofie*, 76 (2), 247-260.

Yücefer, H. (2017). "Güçten Gücüllüğe: Aristoteles *Metafizik Theta*'da Ne Yapıyor"? *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, 34, 277-305.